

architecten wel een kans geven, maar het mocht niet teveel geld kosten. En ook de architecten onderling waren het lang niet altijd met elkaar eens. Na tien jaren moeizaam ontwerpen werd eindelijk met de bouw een begin gemaakt. Op dat moment was duidelijk dat Nagele de zwanenzang zou worden van 'De 8'.

Van der Wal ziet in Nagele allesbehalve de gerealiseerde utopie. Hij wijst er fijntjes op dat het dorp later dezelfde ontwikkelingsgang doormaakte als alle andere dorpen in de polders. Het plan bleek echter minder flexibel dan de andere dorpsontwerpen. Ook qua vakmanschap waardeert hij het dorp, achteraf beschouwd, niet hoger — eerder lager — dan Marknesse of Ens. De vele aandacht die in de loop der jaren naar Nagele is uitgegaan, vindt hij dan ook niet terecht. Dan is het wel grappig te lezen hoe hij zich op het laatst verontschuldigt voor het feit dat ook hij, opnieuw, beduidend meer tekst wijdt aan het modernistische dorp dan aan de overige tien Noordoostpolderdorpen afzonderlijk.

Op eenzelfde manier benadert Van der Wal het ontwerpproces voor Lelystad. De prestigieuze opdracht om Lelystad te ontwerpen werd in 1959 aan de Amsterdamse stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren gegeven. Van Eesteren was lid van 'De 8' en van 1933 tot het einde van de Tweede Wereldoorlog voorzitter van de CIAM. Na vijfjaar aan de stad gewerkt te hebben, werd hij door de opdrachtgever aan de kant gezet en vervangen door een team van deskundigen en adviseurs. Deze affaire rond de persoon van Van Eesteren heeft destijds veel stof doen opwaaien, vooral in stedenbouwkundige kring.

Aan de stedenbouwkundige kwaliteiten van het oorspronkelijke Lelystadplan noch aan de ideologische bevoegenheid van Van Eesteren spendeert Van der Wal veel woorden. Diens echech wijt hij in de eerste plaats aan de gehanteerde starre planningsmethode, waarbij werd uitgegaan van een statisch eindbeeld — een visie op een stad van 100.000 inwoners — en een ontwerper die dit beeld vervolgens fasegewijs wil realiseren. Een dergelijke systematische opbouw van een stedelijke samenleving in de polders stond, als idee, ver af van de *common sense*-benadering van de opdrachtgever, aldus Van der Wal. Het is een verklaring die in weinig afwijkt van die van de opdrachtgever ten tijde van de strubbelingen. Volgens Van der Wal bleek het 'gelijk' van die opdrachtgever trouwens ook later, toen de drooglegging van de Markerwaard niet doorging en het idee van de 'compacte stad' een einde maakte aan de zogenaamde overloop.

In *In praise of common sense* borduurt Van der Wal voort op het werk dat hij als medewerker van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders in 1985 verrichtte voor de tentoonstelling over het dorp in de IJsselmeerpolders. De catalogus bij die tentoonstelling verscheen juist nadat de regering het principebesluit had genomen de inpoldering van de Markerwaard ter hand te nemen en men zich binnen de Rijksdienst opmaakte voor het ontwerpen van een nieuwe generatie polderdorpen en poldersteden. Van der Wals werk was toen vooral bedoeld als inspiratiebron. Zijn recente publicatie verschijnt onder een geheel ander gesternte. Van een Markerwaard is geen sprake meer en Zeewolde lijkt definitief de laatste nieuwe nederzetting in de polders. *In praise of common sense* biedt in de eerste plaats een historisch overzicht van de talrijke unieke stedenbouwkundige plannen. Zo het meer wil zijn dan een stroom feitelijkheden, rekent het af met het idee dat in de polders de moderne stedenbouw triomfeerde. Volgens de auteur zijn de vroegste dorpen zeker niet van mindere kwaliteit dan de latere steden.

Zef Hemel

D. R. Roëll, *De wereld van instinct. Niko Tinbergen en het ontstaan van de ethologie in Nederland (1920-1950)* (Dissertatie Utrecht 1996, Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en natuurwetenschappen Lil; Rotterdam: Erasmus publishing, 1996, 289 blz., f59,50, ISBN 90 5235 100 7).

Een van de minst bekende Nederlandse Nobelprijswinnaars is Niko Tinbergen, die in 1969 samen met de Oostenrijker Konrad Lorenz de onderscheiding ontving voor zijn pionierswerk op het gebied van de ethologie. De ethologie is de tak van de biologie die zich bezighoudt met het beschrijven en verklaren van het gedrag van dieren. De *Gründerzeit* van deze discipline ligt in de jaren dertig en veertig van deze eeuw. Nederland is naast Oostenrijk, Duitsland en Engeland, Tinbergens tweede vaderland, één van de eerste landen geweest waar voor dit vak aparte onderzoeksinstellingen werden opgericht. De ontstaansgeschiedenis van de ethologie in Nederland en in het bijzonder de rol van Tinbergen hierbij is het onderwerp van het proefschrift van de bioloog René Roëll, waarop hij in Utrecht promoveerde.

De doelstelling van Roëlls boek is tweeledig. Ten eerste wil hij beschrijven hoe de opkomst van de ethologie in ons land exact is verlopen. Wie waren de hoofdfiguren in deze ontwikkeling en wat was hun bijdrage precies? Welke theorieën, methoden en begrippen hanteerden ze? Aan wie ontleenden ze hun inspiratie? Ten tweede is hij erop uit te verklaren waarom de ethologie uiteindelijk meer 'succes' heeft gehad dan alternatieve benaderingen van diergedrag, zoals de dierpsychologie. Waarom wordt de waarde van ethologische theorieën tegenwoordig in brede kring geaccepteerd, zo vraagt hij zich af, terwijl het werk van dierpsychologen vrijwel is vergeten? De verklaring kan niet zijn dat de ene benadering inherent 'beter' of 'juister' is dan de andere; dit is volgens Roëll nu eenmaal niet objectief vast te stellen. Empirisch onderzoek moet uitwijzen welke factoren in feite voor het succes bepalend zijn geweest. 'Officieus' (de term is van de schrijver zelf) beoogt hij met zijn studie over de opkomst van de ethologie ook meer 'inzicht te geven in het wetenschappelijke proces' in het algemeen. De opmerkingen daaromtrent heeft hij in de eindredactie van het manuscript echter vrijwel allemaal laten vallen, daar 'het beschrijvende karakter [van de studie] zich slecht voor generalisaties [leende]' (3). Dat is jammer, omdat het boek aan waarde had kunnen winnen als de auteur zich meer op een abstract, theoretisch niveau had gewaagd. Het argument waarmee hij zijn keuze rechtvaardigt, lijkt mij niet bijzonder sterk. Een beschrijving van een casus kan immers best als toetsing van een bestaande generalisatie fungeren of als uitgangspunt dienen voor een nieuwe generalisatie, die in verder onderzoek aan een toetsing wordt onderworpen. En had niet een vergelijking kunnen worden gemaakt met overeenkomstige ontwikkelingen in andere disciplines, zoals bijvoorbeeld de psychoanalyse?

De opbouw van het boek weerspiegelt de dubbele doelstelling van de auteur. De eerste hoofdstukken dragen een voornamelijk beschrijvend karakter. Het verhaal opent met een schets van de theorieën over diergedrag die in het buitenland werden ontwikkeld voordat de ethologie opkwam, beginnend met Darwins *On the origin of species* eindigend met de publicaties van Lorenz in de jaren dertig. Centraal in deze theorieën stond het begrip 'instinct', als aanduiding van de oorzaak van gedrag dat niet door ervaring is aangeleerd. Vervolgens laat Roëll zien hoe in de jaren twintig en dertig onder jongeren in Nederland, geïnspireerd door het werk van E. Heimans en Jac. P. Thijssen, een passie ontstond voor het observeren van dieren in de vrije natuur. Aanvankelijk hadden hun veldbiologische waarnemingen meer een hobbyistisch dan een wetenschappelijk karakter; de band met de buitenlandse theorieën was vooralsnog zwak. De geboorte van de ethologie als wetenschap had plaats toen sommigen van deze jonge onderzoekers, zoals Jan Verwey, Frits Portielje, Frans Makkink, Adriaan Kortlandt en Niko Tinbergen, hun aandacht primair op stereotiep gedrag van dieren gingen richten (in het bijzonder gedrag dat niet doelmatig leek te zijn), het veldonderzoek daarna een vaste plaats kreeg in het curriculum van de biologie-opleiding in Leiden en de empirische waarnemingen ten slotte, dankzij de kennismaking van Tinbergen en Lorenz in 1936, in toenemende mate van een theoretische grondslag werden voorzien.

De laatste drie hoofdstukken zijn meer analytisch van aard. Hierin draait het in hoofdzaak om

de vraag waardoor het succes van de ethologie vanaf de jaren dertig kan worden verklaard en wat de rol van Tinbergen in deze ontwikkeling precies is geweest. Roëll zoekt het antwoord zowel in inhoudelijke als contextuele factoren. De introductie en verspreiding van theoretische concepten als de 'oversprongbeweging', en de 'hiërarchische opbouw van instinct', waaraan Tinbergen met de publicatie van een reeks artikelen in de jaren 1937-1942 en het handboek voor de ethologie *The study of instinct* in 1951 een belangrijke bijdrage leverde, verschaftte een vruchtbaar kader voor de interpretatie van diergedrag. Vergeleken met de dierpsychologen vormden de ethologen bovendien veel meer één front en beschikten ze al snel over een bredere aanhang.

De wereld van instinct is niet alleen goed opgebouwd, maar ook helder, vlot en soms zelfs spannend geschreven. De argumentatie is voor het grootste deel overtuigend. Op een aantal punten vind ik de analyse niettemin wat te oppervlakkig. De persoon van Tinbergen wordt wel als erg ongecompliceerd afgeschilderd. Roëll zet hem neer als een bescheiden, nuchter, sociaal en vrijheidslievend man, die vooral uit liefhebberij onderzoek deed. Toch moet zelfs Tinbergen zo nu en dan ambitieus en berekenend zijn geweest. Hij ontzag zich niet om ter meerdere eer en glorie van de ethologie allerlei retorische middelen in de strijd te werpen en stelde zijn eigen bijdrage wel eens als origineler voor dan ze werkelijk was, zo blijkt uit Roëlls verhaal.

De verklaring voor de neergang van de dierpsychologie en de bloei van de ethologie vanaf de jaren vijftig is naar mijn mening ook niet helemaal volledig. Roëlls betoog komt erop neer dat de vitalistische, teleologische denkwijze van de dierpsychologen minder goed aansloot bij de toen heersende trend in de biologische wetenschap dan de mechanistische, experimentele, meer aan de fysiologie gelieerde benadering van de ethologen en dat de mate van onderlinge samenhang en de omvang van de sociale basis (vooral onder jongere biologen) bij de eerste groep ook veel kleiner was dan bij de laatste. De vraag blijft, waarom de dierpsychologie — die aan het eind van de jaren dertig nota bene in sterkere mate was geïnstitutionaliseerd dan de ethologie — na de Tweede Wereldoorlog binnen de Nederlandse universiteiten niet meer concrete ondersteuning heeft gekregen. Dat Nederland 'te klein' was 'voor het naast elkaar staan van twee tradities die het gedrag van dieren bestudeerden' (243) lijkt mij, in het licht van ontwikkelingen in andere disciplines, niet echt doorslaggevend te zijn geweest. En hoe kon het gebeuren dat de dierpsychologie ook internationaal de concurrentiestrijd met de ethologie verloor, terwijl de belangstelling voor veldbiologie onder jongere generaties, die volgens Roëll zo'n belangrijke factor in het voordeel van de ethologie is geweest, in andere landen toch niet in zo'n sterke mate was ontwikkeld als in Nederland? De contextuele analyse had op sommige punten dus best nog iets verder mogen gaan.

C. A. Davids

P. Hellema, J. Marsman, *De organisatie-adviseur. Opkomst en groei van een nieuw vak in Nederland, 1920-1960. 'Ik zie, ik zie wat gij niet ziet'* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam 1997; Amsterdam: Boom, 1997, 413 blz., f69,50, ISBN 90 5352 312 X).

Organisatieadviseurs of *management consultants* vallen niet meer weg te denken uit de maatschappij. Overheid en bedrijfsleven zijn in hoge mate afhankelijk geraakt van externe bureaus voor advies over beleidskeuzes, reorganisaties, personeelswerving en hete hangijzers. De laatste jaren mag de bedrijfstak zich in een toenemende belangstelling van historici verheugen. Zo belichtte bijvoorbeeld E. S. A. Bloemen in zijn dissertatie *Scientific management in Nederland* (1988) de beginjaren van het advieswerk hier te lande. Hellema en Marsman behan-